

Проблема обдарованості в умовах трансформації суспільства //Проблема суспільних трансформацій України в умовах транзитивного розвитку: Зб. наук. праць за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конфер. ЖІ МАУП та ЖДУ імені Івана Франка /За ред. доц. Маслака П.В., Саух І.В. – Житомир, 2004. – 212 с. (С.182-188).

*Антонова О.Є.
кандидат педагогічних наук, доцент,
Житомирський державний університет імені Івана Франка*

ПРОБЛЕМА ОБДАРОВАНОСТІ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Життя сучасного суспільства характеризується швидкими темпами розвитку науки, виробництва, соціальної сфери, культури, практично всіх галузей людської діяльності. Відповідно змінюються умови життєдіяльності людства, його запити і потреби. Те, що ще вчора вважалося недосяжним, а тому й не актуальним, сьогодні стає життєво необхідним. За умов швидко змінюваного суспільного розвитку найбільшого успіху досягають ті держави, які мають висококваліфіковані кадри у високотехнологічних галузях виробництва. Прогрес же практично всіх галузей людської діяльності залежить від людей, які нестандартно сприймають навколишній світ, надзвичайно діяльні, енергійні, працездатні, і можуть досягати в обраній ними сфері діяльності високих результатів. Отже на передній план у сучасній державній політиці виходить проблема обдарованості, творчості, інтелекту, визначаючи пошук, навчання і виховання обдарованих дітей та молоді, стимулювання творчої праці, захист талантів. У різних державах означену проблему розв'язують по-різному. Однак досвід та успіхи найбільш розвинених країн світу у галузі науки, виробництва, розвитку нових технологій, культури та освіти свідчать про необхідність радикальної перебудови системи навчання у напрямку створення умов для обдарованої особистості вільно проявляти свої здібності, розвиватися відповідно до своїх нахилів.

Для України створення системи розвитку обдарованої особистості є необхідною умовою досягнення успіху на шляху розбудови незалежної держави, інтеграції в Європейський простір. Нині і сама доля України певною мірою залежить від того, як ефективно будуть використані інтелектуальні, творчі можливості її народу, кожного громадянина. Ось чому великого значення набуває науково-педагогічне розв'язання проблеми виявлення та розвитку творчих здібностей підростаючого покоління, дослідження теоретичних основ ефективної державної системи підтримки талановитої молоді. Вирішення ж цієї проблеми неможливе без ознайомлення з досвідом попередніх поколінь, адже погляд у глибини віків дозволяє ознайомитися з

підходами видатних педагогів до розв'язування проблеми розвитку обдарованості особистості шляхом навчання і виховання, визначити основні тенденції розвитку інтересу до самої проблеми обдарованої особистості, проаналізувати здобутки і прорахунки у нелегкій справі виховання обдарованих дітей у різні історичні епохи. Вивчення досвіду минулих поколінь допомагає створити сучасну ефективну систему підтримки талановитих дітей у складних умовах постійно й швидко змінюваного сьогодення, коли Україна потребує власного підходу до вирішення назрілих проблем у науці, освіті й мистецтві.

Інтерес до проблеми обдарованості на різних етапах розвитку людської цивілізації розвивався не рівномірно, а скоріше стрибкоподібно. Історія школи та педагогічної думки знала як спалахи інтересу до виховання обдарованих дітей, так і майже абсолютну відсутність такої зацікавленості. Аналіз історичної, педагогічної, філософської літератури, творів класиків педагогіки дозволяють прослідкувати тенденції у розробці даної проблеми залежно від рівня економічного та соціального розвитку суспільства, рівня розвитку наукових знань, загального рівня розвитку виробничих сил людства.

Феномен, творчого потенціалу людини цікавив людство з прадавніх часів. Уже в Давніх Єгипті, Індії, Китаї, Греції були здійснені перші спроби виявлення та описання психологічних властивостей людської істоти, які суб'єктно уможливлюють реалізацію нею тих чи інших, творчих актів. У європейській філософсько-науковій традиції такі спроби виразно окреслюються в працях славетного давньогрецького мислителя Аристотеля. Період розквіту античного рабовласницького суспільства (Давні Афіни, Стародавній Рим, Олександрія) характеризувався досить високим рівнем інтересу до проблеми обдарованості. Принцип "агоністики", змагальності, проявившись у діяльності грецького театру проникнув й до шкільної системи і мав безперечно позитивний вплив на виділення більш обдарованих дітей, які будучи, як правило, матеріально забезпеченими, могли у подальшому реалізувати себе у таких "неприбуткових" сферах суспільного життя як мистецтво, філософія, література. Саме життя вільного громадянина Стародавніх Афін давало йому безліч зразків для наслідування, які водночас слугували стимулом до власної творчості. Грецька агоністика, яка мала яскраво виражений індивідуалістський характер і була спрямована на добре забезпечену у матеріальному плані частину населення Афін, вільних громадян, мала на меті досягнення особистої переваги однієї людини над іншою в якійсь певній сфері діяльності. Ідеал самоствердження й прагнення до першості у змаганні з іншими, для того, щоб, як сказано в „Іліаді”, „завжди бути кращим і перевершувати всіх”, покладений в основу античного виховання. У центрі ж афінської системи виховання стояла особистість з яскраво вираженою індивідуальністю, здатністю до творчості.

Аналіз поглядів видатних філософів та педагогів Давньої Греції та Давнього Риму дає підстави стверджувати, що проблема природи та розвитку здібностей особистості у тій чи іншій мірі досліджувалася практично у всіх філософських системах того часу. На думку провідних мислителів античності,

кожна людина від природи має лише *можливості* до надбання певних здібностей. Довести розвиток природних можливостей до досконалості можна шляхом спеціально організованого виховання та освіти. Основною умовою розвитку природних можливостей є включення дитини до відповідного виду діяльності. При цьому виконувана діяльність має подобатися людині, приносити їй насолоду. Тільки за таких умов можна сподіватися на успішний розвиток наданих природою рис та якостей.

Практично кожна людина здатна на високому рівні виконувати певні види діяльності, до яких має природні нахили. Зокрема здібностями до освіти наділені практично всі діти, лише за рідкісним винятком. Проте це не означає, що кожна людина має досягти визначних результатів. Для цього необхідно поєднання двох чинників: природних обдарувань та спеціально організованого виховного впливу. Визначаючи провідний чинник з наведених двох, видатні мислителі розходяться у думках: одні надають перевагу вихованню, освіті, суспільному середовищу (Сократ, Аристотель), інші віддають пріоритет природі, спадковості (Платон, Квінтіліан).

Вже за часів розквіту античної культури було зроблено перші спроби дати характеристику й визначити особливості обдарованої особистості. Серед таких якостей виділялися, зокрема, здатність до абстрактного мислення, швидкість мислення, пам'ять, розвиток пізнавального інтересу, сміливість у висловлюваннях тощо. Практично всі з представлених мислителів наголошують на необхідності вивчення індивідуальних особливостей кожної дитини та на застосуванні цих знань у практичній діяльності педагога.

Отже вже мислителі давнього світу стверджували, що кожна людина має здібності до певного виду діяльності, які обумовлені природними задатками, подальший розвиток яких стає можливим лише за умови відповідних виховних впливів оточуючого середовища.

У середньовічному суспільстві на фоні загального занепаду шкільної справи та педагогічної думки на переважній території Європи питання, пов'язані з обдарованістю та обдарованими дітьми не викликали великого інтересу ні у педагогів, ні у державотворців, ні у священослужителів. Цей період характеризується

- відсутністю глибокої наукової педагогічної думки на переважній території Європи (окрім, можливо, Візантії);
- теологічним трактуванням природи обдарованості як „іскри божої” (тільки Бог обдаровує людей вміннями, знаннями, талантами й здібностями);
- пануванням думки про те, що виховання й навчання не можуть значно покращити якості дитини, якщо в неї немає таланту, дарованого Богом;
- схоластичним характером навчання, яке не приділяло жодної уваги обдарованим дітям.

Епоха Відродження в Європі характеризувалася поверненням суспільства до ідей античного світу щодо ідеалу розвитку особистості. Хвилювала багатьох європейських учених того часу і проблематика обдарованості. Зокрема іспанський медик Хуан Уарте у 1575 році публікує працю "Дослідження здібностей до наук", де формулює ряд теоретичних

положень, що бути визначені як передумови до формування у майбутньому психології обдарованості, у тому числі й психології творчої обдарованості. В цілому ж ідеї епохи Відродження, зокрема повернення до ідеалу гармонійного і всебічного духовного і фізичного розвитку людини, сприяли підвищенню інтересу до розвитку усіх здібностей та обдарувань дитини. Проте, на відміну від античності, діями цього періоду не пропонується спеціальних методів чи способів виховання обдарованих дітей, адже основним напрямком освіти стає націленість на „навчання всіх всьому”.

Друга половина XIX століття – початок XX століття характеризується появою перших спроб наукового пояснення поняття „обдарованість”, які пов'язуються з ім'ям видатного британського вченого Френсіса Гальтона. Він уперше в європейській історії досліджує особистісні особливості власне людини науки в праці "Англієць у науці, його природа та виховання" (1874). А 1883 р. виходить у світ його "Дослідження людських здібностей та їх розвиток". Вважаючи, що з часів античної цивілізації людство перебуває: на шляху деградації, він пропонує в середовищі людей змінити природний відбір на штучний. Згодом Ф.Гальтон висуває гіпотезу про зв'язок вираженості психічної властивості з імовірністю її прояву і таким чином створює теоретичні засади психометрики.

XX століття відрізняється спалахом інтересу до природи обдарованості серед представників різних наук (психології, педології, соціології, філософії тощо); виникненням спеціальних систем стосовно виховання обдарованих дітей; створенням державних програм, націлених на виявлення та підтримку обдарованої молоді (США, Японія, Великобританія, Росія, Україна).

Здійснений нами аналіз виховних систем минулого з позиції розгляду спеціальних систем виховання обдарованих дітей дає можливість стверджувати, що виникнення таких систем є вимогою часу. Головною причиною для їх появи став, на нашу думку, бурхливий розвиток науково-технічного прогресу останніх століть. Науково-технічна революція якісно змінила весь процес виробництва, змістила всі акценти на ринку праці. В час всезагальної інформатизації економіки, комп'ютеризації промисловості, численних інновацій у процесі виробництва традиційних продуктів та створенні цілого ряду нових, “штучних”, зовсім інші вимоги постали перед звичайним робітником, не говорячи вже про представників більш складних професій, науковців. Прогрес не був би можливим без геніальних наукових відкриттів. Кожен успішний крок у науці потребує перенесення принципів однієї науки в іншу, нетрафаретного погляду на поставленні завдання, ломки консервативного, звичного мислення. А для цього поряд з загальною ерудицією потрібні одержимість ідеєю, готовність йти на ризик. Адже “якісна” особливість обдарованої особистості як раз і полягає у здатності “прокладати” нові шляхи в науці, техніці, мистецтві.

Сучасна педагогічна наука визнає одним з пріоритетних завдань розв'язування проблеми реалізації потенційної обдарованості, оптимального розвитку людських здібностей, виявлення і підтримки талановитих дітей. Варто згадати з цього приводу думку видатного винахідника і підприємця

Дизеля, який стверджував, що “невірним було б думати, що геній проб’ється сам. Зі ста геніїв дев’яносто дев’ять гинуть невідомими. Тільки подолавши неймовірні труднощі, кожен сотий стає достойним визнання. Побачивши, що одному вдалося подолати всі ці бар’єри, суспільство дійшло висновку, що обдарованість завжди поєднується з такою ж здатністю долати зовнішні труднощі. На справді ж між геніальністю і життєвою стійкістю немає ніякого зв’язку. Навпаки, справжня геніальність в своїй сфері не залишає місця всім хитрощам, які є необхідними для вдалої боротьби за своє існування. Якщо генію вдається вижити і себе проявити, то для цього він затрачає більше сил і енергії ніж будь-хто інший. Отже, якщо поряд з обдарованістю у особистості не має в порядку виключення і вражаючого дару життєвої боротьби, або відсутня підтримка інших людей, то шанси на перемогу мізерні.”

На початку 90-х років в Україні визначилася наукова школа, яка займається проблемами обдарованості (Моляко В.О., Кульчицька О.І.), і якою ще у 1991 році розроблено і затверджено колегією Президії АН України, міністерств народної освіти, вищої освіти, із справ молоді та спорту, охорони здоров’я та ін. велику та одночасно достатньо реалістичну програму “Творча обдарованість”. На сьогодні прийнято цілий ряд законодавчих документів щодо проблеми обдарованості, зокрема Програма розвитку обдарованих дітей і молоді, Указ Президента України про підтримку обдарованих дітей (2001 рік) та інші. Вже майже шість років видається журнал „Обдарована дитина”, який читають і з яким співробітничать науковці й педагоги з Росії, Білорусії, Канади, інших країн світу.

Проте дана проблема по суті тільки почала розроблятися. Особливо недостатньо розроблено питання підготовки вчителя до роботи з обдарованими дітьми. В основних документах про школу проголошується відхід від усередненості навчання та виховання, що веде до нівелювання особистості, реально ж у загальноосвітніх закладах освіти продовжує домінувати усереднений підхід (орієнтація вчителя на так званого „середнього” учня), ігнорування самої проблеми обдарованого учня.

Крім того, якщо вчителі і визнають необхідність спеціально організованої роботи з обдарованими дітьми, частіше їх увага зосереджується на загальній та академічній обдарованості учнів (переможці предметних олімпіад, учасники МАН тощо). Робота ж з розвитку інших видів обдарованості відбувається епізодично.

Нами було проведено діагностичний експеримент з метою визначення рівня готовності вчителів-практиків до свідомої систематичної роботи з обдарованими учнями. У дослідженні взяли участь 75 вчителів різних категорій загальноосвітніх шкіл №12, №14, №21 та №22 міста Житомира. Результати експерименту дозволили нам виявити і сформулювати ряд тенденцій, які проявилися у думках та позиціях вчителів, а саме:

- більшість з опитаних вчителів визнають існування проблеми навчання і виховання обдарованих дітей. Проте думки респондентів щодо кількості інтелектуально обдарованих учнів відрізняються певним розходженням у поглядах;

- спроможними здійснювати систематичну свідому роботу з обдарованою дитиною визнають себе 69% вчителів. Проте, в той же час, 82% респондентів вважають за необхідне створення умов для дітей з особливими потребами у навчанні в спеціалізованих навчальних закладах. Тобто більшість вчителів просто не готові до співпраці з обдарованою дитиною.

Проблема підготовки вчителя, здатного працювати з обдарованими дітьми, а особливо питання розвитку обдарованості самого майбутнього вчителя ще недостатньо досліджені як у теоретичному, так і у методичному аспектах, що суттєво позначається на практичній діяльності вчителів і викладачів у системі професійної освіти. Як результат неспроможності вчителів роздивитися в дитині певні обдарування і допомогти реалізувати їх у практичній діяльності, особистість часто не може правильно обрати життєвий шлях, що врешті решт негативно позначається на науковому та інтелектуальному потенціалі держави в цілому, на рівні її економічного та соціального розвитку. Адже обдарований учень починається з обдарованого вчителя (інтелект загострюється інтелектом, характер виховується характером, особистість формується особистістю).

Навчання обдарованої особистості є важливою частиною у вихованні майбутніх фахівців, орієнтованих на сучасні ринкові умови виробництва і підприємництва, а також підготовки висококваліфікованих науково-педагогічних кадрів. На нашу думку розвиток здібностей та обдарувань майбутнього вчителя набуває ефективності за умови створення у вищому навчальному закладі саморегульованої системи виявлення і підтримки обдарованих студентів; цілеспрямованого відбору змісту, форм та методів їх навчання та виховання; стимулювання творчої роботи студентів та викладачів; розробки та впровадження педагогічних технологій стосовно розвитку та реалізації здібностей особистості, які ґрунтуються на принципах активізації, індивідуалізації та диференціації навчально-пізнавальної діяльності майбутніх фахівців. *Реалізуючи свій потенціал у процесі навчання у ВНЗ, майбутні вчителі навчаються виявляти і розвивати обдарування учнів.*

Розвиток обдарованості майбутнього вчителя потребує створення цілісної, самокерованої системи, яка передбачала б виявлення та підтримку педагогічно обдарованої молоді; розвиток та реалізацію її здібностей; стимулювання творчої роботи учнів, студентів, учителів та викладачів вищих закладів освіти; активізацію навчально-пізнавальної діяльності студентської молоді; формування резерву для вступу у вищі педагогічні заклади освіти, магістратуру та аспірантуру, підготовку наукових та педагогічних кадрів для потреб середніх та вищих закладів освіти.

Ця система має охоплювати заклади освіти різних рівнів акредитації: середня загальноосвітня школа, педагогічний ліцей, педагогічне училище, вищий педагогічний заклад освіти, заклади післядипломної педагогічної освіти. І починати необхідно ще із середньої школи, де повинна бути організована цілеспрямована робота щодо виявлення серед старшокласників педагогічно обдарованих учнів і створені умови для їх професійної орієнтації на педагогічну діяльність.

У Житомирському державному університеті на сьогодні створено необхідні психолого-педагогічні передумови для дослідження проблеми цілеспрямованого розвитку обдарованості майбутнього вчителя. Зокрема, розпочато роботу науково-методичного центру роботи з обдарованою студентською молоддю, який здійснює роботу на таких напрямках: вивчення мотивації навчальної діяльності студентів, їх цільових установок та ціннісних орієнтацій; визначення рівня розвитку професійно-педагогічних здібностей та якостей майбутнього вчителя; організація науково-дослідницької роботи студентів; підготовка майбутніх учителів до професійно-педагогічної творчості; підготовка студентів до участі у Всеукраїнських олімпіадах; розвиток художньо-естетичної творчості студентів; розвиток фізичних здібностей та збереження здоров'я майбутнього вчителя; довузівська підготовка педагогічно обдарованих школярів.

Реалізуючи свій потенціал у процесі навчання, майбутні вчителі навчаються виявляти і розвивати обдарування учнів. Основними ж умовами ефективності роботи з обдарованими студентами вважаємо високий рівень професійної компетентності викладачів, рівень їх інтелектуальної підготовки; рівень розвитку їх особистісних якостей; відповідну систему стимулювання студентів та викладачів; створення умов для появи і розвитку в них інтересу до роботи з обдарованими учнями; розробку педагогічного інструментарію для підготовки студентів до роботи з обдарованими учнями.